

e-ISSN: 2619-9114

December/ Aralık 2022, Volume/Cilt 6, Issue/Sayı 2

İBN HALDUN MUKADDİME'Yİ İHVÂN-I SAFÂ'DAN MI ÇALDI? Did Ibn Khaldun Steal the Muqaddimah from Ikhwan-i Safa?

Muhammed Yesrî Ebû Hudûr

Çeviren: Zeynep KABUL

Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fak.

Lisans Öğrencisi.

zeynepkabal72@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7814-9073>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Translation Article / Çeviri Makale

Received / Geliş Tarihi: 23.12.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 29.12.2022

Published/ Yayın Tarihi: 31.12.2022

Pages / Sayfa: 243-250

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Giriş

Hicri 808'de vefat eden Arap asıllı Fas'lı tarihçi Ebu Zeyd Velidudin Abdurrahman bin Haldun İslam Arap kültüründe önemli bir yere ve saygın bir konuma sahiptir. Nitekim onun Mukaddime adlı kitabı genel olarak İslam kültür tarihinde ortaya çıkan en önemli kitaplardan biri olarak görülür ve birçok modern araştırmacı onu sosyolojinin kurucu kitabı sayar.

Asırlardır bu kitap ve müellifine verilen takdire rağmen bazı çağdaş araştırmacılar onun kendinden önceki yazarların fikir ve görüşlerinden birçok alıntı yaptığını ve o yazarlara işaret etmeden görüşlerinin içeriğini nakledip bilimsel hırsızlık (intihal) türlerinden birini gerçekleştirdiğini söyleyerek Endülüslü tarihçiye yöneltilen bu yüce övgüye karşı çıkmışlardır.

Mısırlı düşünür Dr. Mahmud İsmail Abdurrazık onu İhvân-ı Safâ topluluğunun fikirlerini çalmakla itham ederek İbn Haldun'a eleştiri okları yönelten araştırmacıardan biridir ve bunu Nihâyetu Ustûre: Nazâriyyetu İbn Haldûn Muktebesetün min İhvân-ı Safâ (Efsanenin sonu: İbn Haldun'un Teorileri İhvân-ı Safâ Risâlelerinden Alıntıdır) adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde tartışır.*

1. Eleştiriden Önce

Dr. Mahmud İsmail Abdurrazık, İbn Haldun'un Mukaddimesindeki görüşleri tartışmadan önce kitabın önemine ışık tutar ve araştırmacıların çoğu zaman İbn Haldun'un mukaddimesinin tarihin tanıklık ettiği bilimsel başarıların en muhteşemi olduğunu ve Halduniyye ilmi hakkında pek çok kitap ve araştırmanın yapıldığını vurgular.

Öte yandan İsmail, birçok araştırmacının İhvân-ı Safâ öğretilerinin saf gnostik işrak ve salt akıldan söz eden mistik irfan olduğu üzerinde birleşip onları Alevî Şii grubunun sadık siyasi gayeler amaçlayan gizemli bir cemaati olarak görerek İhvânı Safâ'nın asırlardır maruz kaldığı korkunç zulme değinir.

Yazar, Mukaddime'ye yönelik eleştirisinde geçen bulguları şöyle açıklar İbn Haldun ve onun Mukaddimesi hakkında Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübteda' ve'l-Haber adlı tarihini okuduktan sonra şüphelerim arttı. Bir Mağrip Tarihi uzmanı olarak Tarih ve Mukaddime arasındaki büyük farkı fark ettim. Nitekim onun Tarih kitabı, İslami dönemlerle ilgili Endülüs ve Fas topraklarındaki tarihçilerden olan İbn İzari ve İbn Hayyan'ın tarihlerinin seviyesine ulaşamamıştır. Bunun üzerine kendimi İbn Haldun'un mukaddimesini İhvân-ı Safâ'nın risalelerinin öğretileriyle karşılaştırmayı amaç edinen araştırmaya adadım. Şaşırtıcı olan İbn Haldun'a nispet edilen teorilerin risalelerden aktarılmış olmasıydı.

Meşhur Fas'lı tarihçinin Mukaddimesinde bir kere bile olsun açıkça İhvân-ı Safâ teşkilatının ismini zikretmemesi Dr. Mahmud İsmail'in kitabının girişinde sunduğu ve İbn Haldun'un İhvân'ın fikirlerini çaldığını gösteren delillerdendir. Ve sanki O, bununla okurun dikkatini kitabının konusunu aldığı ana kaynaktan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

İsmail, Endülüslü tarihçinin İhvân-ı Safâ'yı tek bir defa üstü kapalı bir şekilde Ehli Bidat olarak nitelediği kişilerden bahsettiğinde işaret ettiği görüşündedir. Oysa İbn Haldun onları eleştirmiş ve kınamış olsa da onların teoloji hakkındaki görüşlerine atıfta bulunmuştur.

* "هل سرق ابن خلدون المقدمة من اخوان الصفا" başlıklı bu eleştiri-analiz yazısının Arapça metnine aşağıdaki adresten ulaşılabilir.
<https://www.ida2at.com/did-ibn-khaldun-steal-muqaddimah/>

Aynı şekilde yazar İbn Haldun'un -yanıltma bağlamında -Endülüs'te İhvân-ı Safâ'nın büyük bir temsilcisi olan Endülüslü büyük âlim Müslime el-Mecrîfî'yi fitneci ve dinsiz olarak niteleyerek eleştirdiğini zikreder.

Dr. Mahmud İsmail, İbn Haldun'un yapmış olduğu intihalin izlerini gizlemek için İhvân risalelerinden alıntı yaptığı fikirleri mukaddime'nin her tarafına serpiştirdiği görüşündedir. Ama buna rağmen çoğunlukla bazı küçük değişiklikler yaparak İhvânı Safâ'nın bazı bölüm başlıklarından alıntı yapmıştır. O, risâlelerde geçen Ümran (kentleşme), Bedevilik (göçebelik), Tevahhuş (vahşileşme) ve İnhitat'ın (yozlaşma) da aralarında bulunduğu birçok terimi almıştır.

Ayrıca Dr. Mahmud İsmail, İbn Haldun'un -çoğu zaman İhvân'ın risâlelerindeki diline benzeyen -dilinin onun döneminin dili ve el-İber adlı kitabında kullandığı dilden farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumun İbn Haldun'un Mukaddimesinin görüşlerini eski bir kaynaktan aldığı gösterdiğini savunmaktadır

2. İhvân-ı Safâ: Tarihçilerin Zulmettiği Gizemli Grup

Dr. Mahmud İsmail, kitabının ikinci kısmında İhvân-ı Safâ Teşkilatına ışık tutar ve İhvân-ı Safâ Teşkilatı'nın tarihinin birçok çarpıtmaya maruz kalmış olduğunu vurgulayarak bu teşkilatın birtakım meşhur özelliklerini açıklar. Bu yüzden onların tarihlerinin gölgesi bilinmez olmasa bile sislidir.

Yazar, bu gizemli grubun tarihinin ana hatlarını aşağıdaki noktalarda belirterek açıklamaya çalışır.

1. Bu teşkilatın kuruluş hazırlık aşaması ikinci Abbasi döneminin başlamasıyla ve özel olarak Mütevekkilin halifelik döneminde başlamıştır.

2. Bu teşkilatın kuruluş fikri Türklerin iktidar üzerindeki egemenliğinin gölgesindeki Abbasi Hilafeti Devletinin yaşadığı çöküş ve kötüye gidiş durumuna tepki olarak ortaya çıkmıştır.

3. Bu teşkilatın en önemli sembol isimleri Zeyd b. Rifâa, Ebu Hasan el Zencani, Ebu Ahmed el Mihricânî, Ebu Süleyman el Bustî'dir. Ve onlara daha sonra İbn Râvendî, İbn Sînâ, Ebu Alâ el- Maarrî ve Fârâbi katılmış olabilir.

4. İhvân-ı Safâ teşkilatının merkezi Basra'ydı ayrıca onların bir kısmı da Endülüs'teydi.

5. Bu grup çeşitli ilim alanlarında 51 Risâle telif etmiş ve her alim kendine ait ilim alanında yazmıştır.

6. İhvân-ı Safâ teşkilatını Şîî özellikle İsmailî mezhebiyle ilişkilendiren birçok araştırmacının aksine Dr. Mahmud İsmail bu teşkilatın siyasi veya mezhebi herhangi bir hedef veya projesinin olmadığı görüşündedir. Bu yüzden inançları ve mezhepleri farklı birçok alim bu teşkilata katılmıştır. İhvân'ın en nihai hedefi sosyalizme çağrı ve sosyal adaleti sağlamaktır. De Bor, İslam Felsefesi Tarihi adlı kitabında bu duruma İhvân'ı 'bilgi yoluyla siyasi farkındalık yaratmak için aydınlanmayı gerçekleştirmeyi amaçlayan ideolojik bir hareket' olarak niteleyerek işaret eder.

7. Bilişsel yöntemlerinde işitme, tecrübe, akli burhan ve duyulara dayanması ve akli bilgi alma ve güçlendirmede ölçüt kabul etmesi İhvân-ı Safâ'nın fikirlerinin ayırt edici özelliklerindedir.

8. Teolojiyle ilgili olarak İhvân-ı Safâ teşkilatı kökeni Eflatuna giden Yunan menşeli Sudur Teorisini almıştır. Dünya ile ilgili görüşlerini nedensellik ilkesiyle temellendirdiler ve Evrim teorisinin ilkelerini araştırdılar. Aynı bağlamda Yazar, İhvân-ı Safâ'nın atıfta bulunduğu bazı önemli görüşlere işaret eder. Örneğin bazen mücbir sebeplere ihtiyaç olmadığına olan inançlarını 'akıllı kimseler bir reise ihtiyaç duymaz çünkü onların akılları reis ve imam konumundadır.' şeklinde aktarmaları, kişinin özgürlüğüne vurgu yapmaları ve yönetimin fakihlerini eleştirmeleri dikkat çekmektedir.

3. İbn Haldun: Cesur Makyavelci Tarihçi

Kitabının üçüncü bölümünde Dr. Mahmud İsmail İbn Haldun'un kişiliğini açık bir şekilde resmetmeye çalıştı. Nitekim yazar ona nasıl ulaştığına bakmaksızın iktidara karşı olan isteği, çıkarıcılığı ve pragmatistliğini ispat yolunda Endülüslü tarihçinin biyografisinin geçtiği birçok kitaba başvurduğunu belirtmektedir.

İlk olarak yazar, İbn Haldun'un yaşadığı dönemin şartlarını açıklar ve yozlaşma dönemi olduğunu vurgular. Nitekim o dönem Doğuda ve Batıda kopyacılık ve intihal dönemi idi. Nuvayri ve Kalkaşendi gibi bu dönemin bazı yazarları bilimsel dürüstlüğe bağlı kalıp referanslarına atıfta bulundular. Ancak bu dönemin birçok yazarı buna aldırmadı ve öncekilerin başarılarını kendilerine nispet ettiler.

İbn Haldun'un hayatına gelince yazar onu ayrıcalıklı bir Makyavelci olmasına yol açan siyasi hırsları sebebiyle bir komplo, kin, ün ve sıkıntı dizisi olarak tanımlamaktadır.

Yazara göre İbn Haldun'un kişiliği onun aile kökeninin geçmiş olduğu gelenek ve göreneklerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Nitekim Endülüslü tarihçinin kişiliği dünyevi ve siyasi birtakım emeller için Hadramut'u Endülüs'e ve Mağrip ülkelerine gelmek için terk eden ailesinden miras kalan doğuştan gelen bir boyut taşıyordu.

İbn Haldun'un Arap Hadrami kökenlerine dayanan ailesi belli bir süre Endülüs'ün İşbiliye şehrinde yaşadı ve oğulları Endülüs Emirlik dönemi sonlarında meydana gelen fitne ve entrika olaylarına katıldı. Bundan sonra bu aile Mağribe gitti ve Septe, Afrika ve Bicaye arasına taşındı.

Görüldüğü üzere maceraperestlik bu ailenin erkeklerinin ruhlarında uzun bir süre kök salmıştı. Örneğin İbn Haldun'un dedesi birçok komploya katıldı. Daha sonra doğuya seyahat etti ve hac farızasını yerine getirip tövbe etti. Ne var ki komplo faaliyetlerine geri döndü ve sonu hapiste boğulmak oldu.

Dr. Mahmud İsmail, İbn Haldun'un dedelerinin önceden yapmış olduğu komplo olaylarının aynısını yaptığını vurgular. İbn Haldun, nlerden aynı çarpık tavır ve hırsları miras almıştır. Nitekim çoğu kez yüksek iktidar makamlarına gelmiş ama aynı zamanda onunla yetinmediği için de kaybetmiştir. Nitekim O, haciplik veya emirlikte dizginleri elinde tutanın kendisi olmasını istiyordu.

Tüm bunlar sebebiyle İbn Haldun, hayatı boyunca 3 defa hapse atıldı. Ayrıca o Tunus'taki Hafsîler, Orta Mağripteki Abdülvâdiler, Uzak Mağripteki Merînîler ve Endülüs'teki Gırnata Emirliğinin siyasetinde önemli bir rol oynadı.

İbn Haldun Mağrip'teki hedeflerini gerçekleştirmedi başarısız olunca Doğuya gitti ve Kahire'de bazı Memlük sultanlarının sevgisini kazanmada başarılı oldu. Ezher'de dersler verdi ve Mısır'da Maliki mezhebi kadısı oldu.

İsmail'e göre İbn Haldun'un şahsiyeti, yönetimi ele geçirme ve etkili olmaya yönelik daimî bir rekabet ve komploya meyillidir. O suçlanmaktan korkmadan İhvân-ı Safâ Risâlelerinden intihal yapmak için kendine yollar hazırlamıştır.

3.1. İbn Haldun'un İhvân-ı Safâ'dan Naklettiği Metinler

Kitabının en önemli bölümü olan dördüncü bölümde Dr. Mahmud İsmail, iddiasını ispatlayan argüman ve delilleri sunar. Bir yanda İbn Haldun'un mukaddimesinde yer alan büyük bir metin grubu ile diğer yanda İhvân-ı Safâ'nın Risâlelerinde yer alan ve ona tekabül eden metinler grubu arasında ayrıntılı bir karşılaştırma yapar ve onları birbirine bağlar.

İsmail, Coğrafya ile ilgili olarak İbn Haldun'un İhvân-ı Safâ'nın antik dünya hakkında ileri sürdükleri anlayışı ve onu 7 bölgeye ayırarak doğal çevrenin insanların ruh halleri üzerinde etkisi olduğu görüşünü almış olduğunu söyler.

Buradan Endülüslü tarihçinin kitabında 'Yeryüzünde kentleşme miktarı ve içindeki bölgeler, nehirler ve ağaçlara atıf hakkında' başlıklı bir kısım kaydederken İhvân-ı Safâ'nın Risâlelerinde 'Bölgelerin özellikleri, yeryüzünde yerleşim yerleri ve içindeki dağlar, denizler, çayırlar, nehirler, şehirler ve denizlerdeki ada ve şehirlere atıf hakkında' yazdığını görürüz.

Yazara göre İbn Haldun coğrafyayla ilgili bilgilerinin çoğunu İhvân-ı Safâ'nın Risâlelerinde yazdıklarından alıntı yapmıştır. Suyun yeraltında olduğu sanılmıştır bu doğru değildir' sözü İhvân'ın yazdığı 'çoğu insanın zannettiği gibi her şey yerin altında değildir' sözüdür.

Aynı bağlamda İbn Haldun, yeryüzünün 3 yerleşim bölgesinden bahsetmiş ve 'Dolayısıyla ilimler, zanaatlar, binalar, elbiseler, besinler, meyveler hatta hayvanlar ve bu üç orta bölgede olan her şey ölçülüdür ve oradaki insanlar ahlaki, ten rengi ve cisimsel olarak en ölçülü insanlardır. Çoğunda kehanetler bile bulunur' derken İhvân-ı Safâ bu bölgeler hakkında 'bu bölgeler filozoflar ve peygamberler bölgesidir. Bu iklimin halkı ahlak ve huy bakımından en mutedil insanlardır' demiştir.

İbn Haldun'un yaptığı alıntı/hırsızlık ekonomi, iş ve sanayinin insanlar arasında dağıtım alanında da ortaya çıkmıştır. İhvân-ı safâ 'Bir grup insanın endüstri yönetiminde, bir grubun ticarete bir grubun siyasi yönetiminde bir grubun da herkese hizmet için çalışıyor olmasının ilahi hikmetin bir gereği olduğunu' söylerken İbn Haldun aynı bağlamda 'Geçim vasıtası yöneticilik, ticaret, tarım ve sanayidir' der.

Dr. Mahmud İsmail'in İbn Haldun'un mukaddimesinde büyük önemine vurgu yaptığı Ümran teorisine gelince Endülüslü tarihçi bu teorinin birçok ilkesini İhvân-ı Safâ'nın kitaplarından ilham almıştır. Nitekim o insanın topluma olan ihtiyacından söz ederken 'insan toplumu gereklidir. Bunu filozoflar insan doğası gereği medenidir sözüyle ifade eder. Yani insanlar kendi terminolojilerinde şehir olan topluluğu oluşturmalarıdır. Ümranın açıklaması ve anlamı Allah'ın insanı yalnızca beslenerek yaşayacak ve hayatta kalacak şekilde yaratması ve onu fitri olarak isteklerini elde etme gücüne yöneltmesidir. Ama insanın tek gücü bu gıdalardan ihtiyacını elde etmekle sınırlıdır. Bu da ancak öğütme, yoğurma ve pişirme ile gerçekleşir. Ve bu üç işlemden her biri birçok endüstride yapılan kap kacak ve aletlere ihtiyaç duyar.' diyerek belirtirken İhvân-ı Safâ aynı konuda 'insan tek başına ancak güçlkle yaşayabilir. Çünkü o çeşitli sanayileri yöneterek temel bir hayat yaşamaya muhtaçtır. Ancak insan tüm bunlara tek başına erişemez. Çünkü hayat kısa ve sanayiler çoktur. Bu yüzden birçok köy ve şehir insanı birbirine yardım etmek için toplanırlar. İlahi hikmet ve lütuf

insanlardan bir grubun sanayileri yönetmek, bir grubun ticaret yapmak bir grubun da bina inşaatı ile uğraşmasını vs. gerekli kılmıştır. Çünkü onların buradaki durumu aynı evde yaşayan ve geçimlerini sağlamak için her biri bir şekilde iş birliği yapan, bir babadan olan kardeşlerin durumu gibidir' der.

Dr. Mahmud İsmail'e göre İbn Haldun'un Mukaddimesinde söz ettiği 'Devletlerin dönüşümü (ard arda değişimi)' teorisi ve özellikle de 'bu dünyanın günleri Allah'ın izniyle halklar arasında dönüp durur. O'nun ilmi ve etkin iradesi Kur'an hükümlerinin gerekliliğinde de geçmiştir' bölümü İhvân-ı Safâ Risâlelerinde geçen içerikten alınmıştır.

Bir yandan saltanatın bitişi ile diğer yandan ahlaki çöküş ve egemenliğin sona ermesi arasındaki ilişki hakkında ise İbn Haldun İhvân-ı Safâ'nın 'hükümdarların ahlak ve karakteri ve ona uyanların ve eşlik edenlerin ahlakı sıradan halkın ahlakına terstir. Nitekim hükümdar bilge ve halkına şefkatli bir adam olmalıdır. Aksi yaratılıştaki kişi ise emir, yasak, yöneltme ve sakındırmaya ihtiyaç duyar' sözüne uymuştur. İbn Haldun'un Mukaddimesinde 'hükümdarlık bozulmaların sonudur. Çünkü onun varlığı insanlar ve Allah'ın hükümlerini yerine getirmek için kulları üzerindeki hilafetin güvencesidir. Allah hükümdarın bir toplumdaki yok olmasına izin verirse onu eleştirilecek fiiller işlemeye ve hatalar yapmaya sevk eder böylece o iktidarını kaybeder' der.

Siyaset, yönetim ilkeleri ve otorite ile ilgili olarak ise İbn Haldun'un otoritenin gerekliliği ile ilgili söylediklerinin İhvân-ı Safâ'nın Risâlelerinden etkilendiği görülür. Nitekim İbn Haldun 'Ümran (kentleşme) insanlar içinse onların saldırganlık ve adaletsizlik gibi hayvani doğaları nedeniyle onları birbirlerine karşı koruyan bir engelleyici olmalıdır. Bu caydırıcı onlardan biri olur ve biri diğerine saldırmamasın diye onlar üzerinde hakimiyet, hüküm ve kuvvet sahibi olur' derken İhvân-ı Safâ aynı anlamda halkın bir hükümdar ve yöneticinin varlığına muhtaç olduğunu vurgulayarak 'Bilesin ki din ve dünya işleri üzerinde birleşen, işlerinin isabetli ilerlemesini isteyen ve gidişatlarının makul olmasını isteyen bir topluluk onları bir araya getirecek, işlerinin düzenini koruyacak, vaziyetlerinin gidişatını gözetecek, topluluğun yayılmasını amaç edinecek ve doğruluklarını bozulmaktan koruyacak bir reise muhtaçtır' der.

Aynı bağlamda Endülüslü tarihçi İhvân-ı Safâ'nın din ve devletin birbiriyle ilişkili olması ve dinin devlet üzerinde bir yetkisinin bulunmasını zorunlu gören düşüncesinden etkilenmiştir. Nitekim şöyle der 'Onlarda kibir, rekabet, kolay itaat altına alınabilirlik ve toplanabilirlik yaratıldı. Bu onları kibir ve sertliğe giden dinden alıkoymak, rekabet ve kıskançlığı engellemek, sözlerini hakkın gösterilmesi için yazmak ve daha sonra onları bir araya getirmek ve onlara galip ve egemen olmak içindir. Bu İhvân-ı Safâ'nın risalelerindeki 'Nitekim bir devlette hükümdarlık ve peygamberlik olunca diğer milletlere üstün gelip onların üstünlük ve meziyetlerini alır' ve 'Din ve yönetim biri diğerine destek olan, birbirinden ayrılmayan ikiz kardeş gibidir ama din büyük yönetim ise dinden sonra gelip onu takip eden kardeşler' sözlerinden aktarılan manadır.

İbn Haldun devlette çöküş aşamasında sabotajcı ordunun rolü hakkında şöyle söyler: 'Lüks için çokça harcama yaptıktan sonra Sultanın ve devlet adamlarının masrafları arttı ve bu durumda ordu, elde ettiği başarısızlık ve zayıflık sebebiyle devlete saldırmaya cesaret eder oldu.' Bu durum İhvân-ı Safâ'nın şu sözlerinde görünür: 'Hükümdarlar için hiçbir şey güvendiği ordusundan daha zararlı ve halkına veya işlerine zarar verici değildir.'

İbn Haldun yönetim tertip ve düzenlemeleri hakkında ise onların çeşit ve bölümlerini sayıp devleti inşa etmedeki önemlerine değinerek şöyle der: 'Bilesin ki hükümdar otorite ve yönetimin asker, polis, kâtip vb. tüm hizmetlerinden faydalanmalıdır.'

Aynı şekilde Endülüslü tarihçi sebep ve nedensellik meselesi hakkında İhvân'dan etkilenmiştir. İhvân-ı Safâ 'Malul illetten önce olmaz ve bu da aklın başlangıçları arasındadır. Malul illetten önce olmaz ama aynı türden oldukları için duyularda birlikte var olurlar.' derken Mukaddime şöyle der: 'Allah bize ve size doğru yolu gösterebilir. Bilesin ki bu dünyayı içindeki tüm mahlukatlarla bir düzen ve mükemmellik halinde ve sebepleri müsebbiplerle bağlı ve varlıkların da birbiriyle ilişkili olduğu bir halde görüyoruz.'

İbn Haldun'un İhvân-ı Safâ'nın fikirlerinden etkilendiğini gösteren en önemli noktalardan biri de ilimler ve ilim taksimi ile ilgili olmuştur. Nitekim Dr. Mahmud İsmail, İbn Haldun'un İhvân-ı Safâ'nın risalelerinden kelimesi kelimesine yaptığı alıntılar ve kendi döneminde yaygın olmayan isimlendirmeler ve örneğin aritmetik ilmi, geometri ve astronominin de aralarında bulunduğu bazı terimleri kullandığı konulara el atar.

Aynı şekilde İbn Haldun İhvân-ı Safâ'nın dil alanındaki sözlerinden de alıntı yaptı. O, Arapçanın diğer dillere üstünlüğünden bahsetmiş ve İhvân'ın risalelerinde söylediği 'En güzel dil Arapların dilidir ve en etkili söz de Arapların sözüdür' söylemine uymuştur.

Eğitim-öğretim konusunda ise İbn Haldun İhvân-ı Safâ'nın risalelerinde âlimler ve aydın kimseler arasındaki tartışma ve ihtilafın en önemli sebepleri hakkında söylemiş olduklarına uymuş ve şöyle demiştir. 'Bilesin ki ilim elde etmede ve amaçlarına ulaşmada insanlara en zarar veren şey çok kitap kaleme alınması, eğitim terimlerinde ihtilaf ve yöntemlerinin fazlalığıydı. Daha sonra öğrencinin buna hazırlıklı olmasını istemektir. Böylece kusurlar ortaya çıkar'. İhvân-ı Safâ risalelerinde geçen ifade ise şöyledir 'İnsanların ilimler, eğitim, görüşler ve düşünce tarzındaki ihtilaf insanlardaki hayal gücünün seviyesinin farklılığından kaynaklanmaktadır ve insanların farklılığının sebebi bir insanın sahip olamayacağı kadar ilim ve bilginin olmasıdır.'

3.2. Dr. Mahmud İsmail Eleştirisinde Başarılı oldu mu?

Araştırmacılar ve uzmanların büyük çoğunluğu Dr. Mahmud İsmail Abdurrazık'ın kitaplarının önemi ve özellikle siyasi, sosyal ve ilkesel alanlarda olmak üzere İslam tarihi araştırmaları alanındaki önemli etkisi hakkında hemfikirdirler. Bununla birlikte İsmail'in fikirlerinin çoğunu İhvân-ı Safâ teşkilatından çaldığı iddiasıyla İbn Haldun'u ona geçmişte ve günümüzde atfedilen tüm özelliklerinden soyutlamaya çalıştığı 'Efsanenin bitişi' adlı kitabında bariz bir önyargının olduğu gözlemlenebilir

Kitabı dikkatle okuyan, İsmail'in İbn Haldun'a olan eleştirisinin İhvân-ı Safâ'nın kitaplarını değerlendirirken onları özgün, alıntı yapılmamış ve emsalsiz olarak değerlendirerek abartı ve açık bir yüceltme içerdiğini fark edecektir. Ve bu durum yazarın bilimsel hırsızlık iddiasını çeşitli olası yollarla ispat etmeye çalıştığı birçok konuda açıkça görülmektedir.

Bu konulardan biri de yazarın sadece İhvân-ı Safâ'ya nispet etmeye çalıştığı dünyanın 7 bölgeye ayrıldığı ve beşerî kentleşmenin sadece belirli bölgelerde yoğunlaşmış olduğu söylemidir. Oysaki bu onlarca Orta Çağ coğrafyacı ve tarihçisi arasında yaygın bir söylemidir. O halde İbn Haldun'un özellikle İhvân-ı Safâ'dan alıntı yaptığını söylemekteki bu ısrar neden?

Ayrıca yazarın önyargı eğilimi erken dönemden beri İslam kaynaklarında olmasına rağmen devletin işlevleri ve düzeni konusunu İhvân-ı Safâ'nın risalelerinden çaldığını vurgulamasında ortaya çıkıyor. Bu konuya yönetim edebiyatı ve dini devletler kitaplarında farklı şekillerde sıkça rastlanır. Örneğin Maverdi, Cüveyni, İbn Hazm ve Gazali'nin İhvân-ı Safâ risaleleri tasnifinde sınıflandırılan kitapları da bu kitaplara örnektir.

Aynı bağlamda İbn Haldun ve İhvân-ı Safâ'nın din ve devlet arasında güçlü bir ilişkinin olmasına ve inançların yönetim üzerindeki etkisine değinen söyleminin İslam kültürüne Hüsrevanî-Pers kültüründen intikal etmiş olduğunu ve bunun çoğu zaman Ardeşir b. Babek, I. Hüsrev ve Bzorgmehr'in de aralarında bulunduğu bir grup antik Pers hükümdarlarına nispet edildiğini görürüz.

Yukarda bahsi geçen onca şeyden sonra biz Dr. Mahmud İsmail'in İbn Haldun'un mukaddimesinde geçen fikir ve söylemlerinin yalnızca Endülüslü tarihçinin kabiliyetinin ürünü olmadığını ancak onun bu fikir ve söylemleri formüle etmek, düzenlemek ve sunmak meziyetine sahip olduğu görüşüne katıldığımızı söyleyebiliriz.

İbn Haldun ve İhvân-ı Safâ'nın görüşlerindeki benzerliğin yalnızca İhvân-ı Safâ'nın yaratıcılığı olduğunu söylemek gerçek olmaz aksine aslında bu görüşler Süryaniler, Kıptiler, Bizanslılar ve Persler gibi uygar halklardan Araplara aktarılan çeşitli inanç ve deneyimlerin bir senteziydi. Çok geçmeden Müslüman alimler bunu İslami bir formülasyonda sunduktan sonra bazen yönetim ilkeleri kitaplarında bazen de tarih, felsefe ve hikmet kitaplarında dile getirdiler.